

ምዕራፍ ሦስት

ሌሎች በአንደኛው መ/ክ/ዘ የተነሡ ቅዱሳን

በዚህ ክፍለ ዘመን የወንጌል ፋና በዓለም እንዲበራ ችግሩን ይዘው የዘመቱት ሐዋርያት ብቻ ሳይሆኑ ከእነርሱ ቀጥለው የሚጠፉት አርድእት እና ቅዱሳት አንስት እንዲሁም የእነርሱን ፈለግ የተከተሉ ሰማዕታት ጭምር ናቸው። ሕይወታቸውን ለቤተክርስቲያን እስከመስጠት ድረስ በኃጢአት ጨልሞ ከነበረው ዓለም ጋር ከተጋደሉት ቅዱሳን መካከል ጥቂቶቹን እነሆ።

ቅዱስ ሉቃስ ወንጌላዊ

ቅዱስ ሉቃስ ሀገሩ አንጾኪያ ነው። አስቀድሞ ከ72ቱ አርድእት ወገን የተቋጠረ ሲሆን ከበዓለ ሃምሳ በኋላ ወደ አንጾኪያ ወርዶ ወንጌልን ሰብኳል ከሐዋርያው ቅዱስ ጳውሎስ ጋር የተገናኘውም በዚሁ ነው። ቅዱስ ሉቃስ የሕክምና ሙያ የነበረው ሲሆን ያጠናውም ከአቴናና ከእስክንድርያ ሊቃውንት መሆኑ ታውቋል። ከዚህ ሙያው በተጨማሪ የሥነ ሥዕል ችሎታም እንደነበረው ይነገራል። ይህንን ችሎታውንም በወንጌሉና በሐዋርያት ሥራ መጽሐፉ ላይ ባለው ሥዕላዊ አገላለጥ ከማንፀባረቁም ሌላ በእጁ የተሣሉ ሥዕሎች በተለያዩ ሀገሮች ይገኛሉ።¹¹¹

ቅዱስ ሉቃስ የድንግልና ሕይወት የነበረው ወንጌላዊ ነው። የቅዱስ ጳውሎስ ደቀ መዝሙር በመሆን በሰማዕትነት እስካረፈበት ጊዜ ድረስ አገልግሎታል። ሐዋርያው ቅዱስ ጳውሎስ በ67 ዓ.ም በሮማ በሰማዕትነት ሲያርፍ ሉቃስ ወደ ድልማጥያ መጣ። በዚያም

111 የቅዱስ ሉቃስ ሥዕሎች እመቤታችን ልጇን አቅፋ (ምስለ ፍቁር ወልዳ) የሣላቸው ሲሆኑ በኢትዮጵያ በተደበበ ግርያም፣ በደብረ ዘመዶ፣ በዋሽሬ፣ በጀብላ ሲገኙ ተመሳሳይም በሌሎች ቅድስት ግርያም ካቴድራል እንደሚገኝ ይነገራል።

በሽምግልና ዘመት ወንጌልን በመስበክ ላይ እያለ አይሁድና ካህናት ጣያት ተባብረው ትምህርቱን በመቃወም ተነሡበት። መስከረም 20 ቀን 68 ዓ.ም አይሁድና አረማውያን ጉባዔ አድርገው ነገር በመሥራት ለርም ንጉሥ ከሰሱት። በዚያን ዘመን ኔርን እብደቱ ያየለበት ጊዜ በመሆኑ የቅዱስ ሉቃስን ክርሜ ማምለጥና ወደ ድልማጥያ መምጣት ሲሰማ 200 ወታደሮችን ላከበት ቅዱስ ሉቃስም የሰዎችን መምጣት በመንፈስ ቅዱስ ተረድቶ ያስተምራቸው የነበሩትን ምእመናን ወደየቤታቸው ላከና በድልማጥያ አጠገብ ወደሚገኘው ባሕር ተጠጋ።

በባሕሩ አጠገብ አንድ ዓሣ አሰጋሪ ቆሟል። ቅዱስ ሉቃስ ወደ ዓሣ አሰጋሪው ቀረበና ጨዋታ ጀመሩ። ቀስ በቀስም ወንጌል ይሰብክለት ጀመር። ዓሣ አሰጋሪውም ቅዱስ ሉቃስ የሚነግረውን ሁሉ ሥራውን አቁሞ በደስታ ያዳምጠው ነበር። በመጨረሻ (እንካ እነዚህ የሕይወትን መንገድ ይመሩሃል) አለና የያዛቸውን መጻሕፍት ሁሉ ሰጠው። ያም ዓሣ አሰጋሪ እጅግ ተደስቶ ዕቃ በሚያስቅምጥበት ቦታ በከብር አናራቸው።

ቅዱስ ሉቃስ መጽሐፉን ሰጥቶት ዘወር ሲል የኔርን ወታደሮች ተረባረቡና ያዙት። ከዚያም ወደርም ተወሰደና በኔርን ፍርድ ቤት ቀረበ። ጥቅምት 22 ቀን አንገቱን ተሠይፎ በአሸዋ በተሞላ ከረጢት አስገብተው በተወለደ በ84 ዓመቱ ወደ ባሕር ወረወሩት። ቅዱሳት መጻሕፍቱን ግን ያ ዓሣ አሰጋሪ ለዚህ ትውልድ አትርፏቸዋል።¹¹²

የቅዱስ ሉቃስ ወንጌል

ወንጌላዊው ቅዱስ ሉቃስ በዓይነት የተመለከተውን ከሐዋርያትም የሰማውን ጠንቅቆ በማሰባሰብ 24 ምዕራፍ፣ 1149 ቁጥሮች የያዘ ወንጌል አበርክቶልናል። ወንጌሉን የጻፈው ከ58-60 ዓ.ም ባለው ጊዜ ውስጥ ቅዱስ ጳውሎስ በአሥር ላይ እያለ ባገኘው ዕረፍት መሆኑ ይነገራል።¹¹³

ወንጌሉ የተጻፈው በግሪክ ቋንቋ ሲሆን የተጻፈለትም ቴዎፍሎስ ለተባለ የመቄዶንያ (ግሪክ) ባለሥልጣን ነው። ወንጌሉ የአሕዛብ

112 ገድለ ልዋርያት፣ ገጽ 119-125፣ ትንሣኤ ቁ.61/75፣ ገጽ 5
113 Elkraza, Vol.1 No 9 (sept.) p.15

ወንጌል) እየተባለ ይጠራል፤ የተጻፈው ለእነርሱ ስለሆነ ነው። በዚህም የተነሣ:-

- እንደ አሕዛብ ልግድ ትረካን አብዝተላችዋል
- አሕዛብ ሱባዔ የመቁጠር ትንቢት የመጠበቅ ልግድ ስለሌላ ችው ከነቢያት ትንቢት በብዛት አልጠቀሰም።
- የጻፈው በግሪክ ቋንቋ ስለሆነ የዕብራይስጥን ቃላት ተርጉሟቸዋል።
- አሕዛብ ከአግልክተኞቻቸው መኻል የፍቅር አምላክ የሚሏቸው አሉ።

ለምሳሌ:- ለግሪኮች ቪነስ የፍቅር አምላካቸው ናት። ከዚህ ውጪ ያሉትን ቁጡ፤ መፃተኛ፤ ተሉ የሚረርዱ፤ ቀንበር የሚያበዙ አድርገው ስለሚያምኑ እጅግ በጣም ይፈሩአቸዋል። ወንጌላዊው ሉቃስ ይህንን የአረግውያንን ልግድ ስለሚያውቅ ጌታችን ኢየሱስ ክርስቶስ ለሰው ልጆች ያለውን ፍቅር በልዩ ልዩ ሁኔታ ገልጦላቸዋል። ለምሳሌ:- ለጠፋው ልጅ አባቱ ያሳየውን የምሕረት ፍቅር (15+11-82)፤ ጌታ ለዘማዊቷ ያሳየውን ርኅራኄ (23+7)

- ከዚህም ሌላ ጌታችን ለድኾችና ለተጠሉት የሚራራ አምላክ መሆኑን በወንጌሉ ገልጧል። ለምሳሌ:- የአልዓዛርና የነዌ ታሪክ (16+19-31)
- ቅዱስ ሉቃስ በሊቃውንተ ቤተክርስቲያን ዘንድ (ሰባኪ መንፈስ ቅዱስ) ይባላል። (1+35፤ 12+12፤ 4+1፤ 11+13) ስለመንፈስ ቅዱስ ጸጋ ደግሞ ደጋግሞ ገልጧል።
- (ሰባኪ ጸሎትም) ይባላል። ከሌሎች ወንጌላት በበለጠ ሁኔታ የጌታን ደጋግሞ መጸለይ ጽፏል።
- (ወንጌሉ አንስት)ም ይባላል። ስለ እመቤታችን፤ ስለ ኤልሳቤጥ። 1+3-56 ስለግርያም እንተ እፍረት 7+38-50 እና ስለ የናይና ሴት 7+11-17 ጽፏል።

የቅዱስ ሉቃስ ወንጌል በአገላለጡ ከሌሎች ይለያል። አቀራረቡ ሥዕላዊ መግለጫን የተከተለ ነው። ሠዓሊነቱ በመጻሕፍቱም ላይ

ተንግዳርታል። እንዲሁም በሌሎች ወንጌላት የሌሉ ታሪኮችን አስፍሯል።

1. የዘካርያስና ኤልሳቤጥ፣ 1+5-25
2. የአሙቤታችን ብሥራት እና የጌታችንን መወለድ 1+26-56
3. የጠፋው በገ፣ 15+3-7
4. የጠፋው ድሪም፣ 15+8-10
5. የጠፋው ልጅ፣ 15+11-32
6. አልግዛርና ነዌ፣ 16+19-31
7. ርገሩት ሳምራዊ፣ 10+29-37
8. የኒቆሊዮስና (አንዳንድ ሊቃውንት ከተለየ ጋር የገረው ሐውሎታስ ነው ብለው ይተረጉማሉ። በዚህ ክርስቲያን መጻሕፍት ገጽ 451) የተለየ፣ 24+13-35። እነዚህ ታሪኮች በሌሎች ወንጌላት ብቻ የሚገኙ ናቸው።

የሐዋርያት ሥራ

የሐዋርያት ሥራን የጻፈው ቅዱስ ሉቃስ ነው። ቅዱስ ሉቃስ በወንጌሉ ከ1-34 ዓ.ም ያለውን ክርስትና ታሪክ ካሰረረ በኋላ ቀጣዩንና ከ34-58 ዓ.ም ያለውን ደገፍ በሐዋርያት ሥራ መጽሐፉ ላይ ጽፏል።

ከምዕራፍ 1-8 ያለው የቤተ ክርስቲያንን ታሪክ በኢየሩሳሌም የሚያሳይ ሲሆን ከምዕራፍ 9-12 ያለው ታሪክ ደገፍ በኢየሩሳሌም ስግዳትን በተነገረው ስደት የተጠኑት የኢየሩሳሌም ቤተ ክርስቲያን ልጆች በአካባቢው ያደረጉትን ሐዋርያዊ ተዘ የሚያሳይ ነው። ከምዕራፍ 13 ጀምሮ እስከ ፍጻሜ ድረስ የቅዱስ ጳውሎስን ጉዞዎች ተከትሎ የጻፈው ክርስትና በታናጂ ለወገኖች ወለዋጭ ለንዴት እንደተሰበከ የሚያሳየው ከፍልጋው ነው።

የሐዋርያት ሥራ መጽሐፍ ሐዋርያው ቅዱስ ጳውሎስ በሙጅ መሪያው የርም አሥራተ በቱም አሥራ ላይ ሆኖ ወንጌሉን እንዲሰበክ

ተፈቅዶለት በነበረ ሰዓት በርፍ ከጊናሩ አይሁድ ጋር በ58 ዓ.ም ስለሃይማኖት ያደረገውን ውይይት ተርቱ ያጠናቅቃል።

ወንጌላዊው ሉቃስ ሐዋርያት ሥራን የጻፈው በ58 (በ59 ዓ.ም) ነው። ምክንያቱም ከዚህ ዓመተ ምሕረት በኋላ የተከናወኑትን ለምሳሌ በ60 ዓ.ም የቅዱስ ጳውሎስን ሙረታት ዘገይቶም በ64 ዓ.ም የደረሰውን የርግ ሙቃጠልና የአይሁድን ዓመፅ በሙጽሐፉ ስላልገለጠው ነው።

ቅዱስ ሉቃስ ሐዋርያው ጳውሎስን ተከትሎ ታሪኩን ሲያሰጣስብ ከኖረ በኋላ ቅዱስ ጳውሎስ በርግ ሲታሠር ዕረፍት በግጥነቱ አጠናቅቆ በሙጽሐፍ ሙልክ በግዘጋጀት ለቴዎድሎስ ልዩላታል።

ሉቃስ ዘላቅ:- አባ ጊዮርጊስ ዘጋስጫ ቅዱስ ሉቃስ ለምን በላም እንደግሙሰል ሲናገር፣ «የሙድጋኒታችንን ሙሥዋዕትነት ሐዲስዋ እምቦሳ በወለደችው በንጹሕ ላም ናሪዳ ሙስሉ ይናገራልና»¹¹⁴ ይለዋል። እንዲሁም በከብተች በረት ሙሉዱን ስለግረናገርና ታሪኩም የላም ወተት ለሕገን ልጅ ተላል ምገብ እንደሆነ ሁሉ ለአዲስ አግኝ ተለል ብሎ የተረበ ስለሆነ በላም ተሙስሏል።

ቅዱስ ግርቆስ ወንጌላዊ

በትውልዱ ዕብራዊ ሲሆን ቤተሰቦቹ ገን ይኖሩ የነበሩት በሰግን አፍሪካ ሲረከካ (ተረና) በተባሉትውና በዛረዋ ሊቢያ ምዕራባዊ ጠረፍ በተቆረቆረችው ደግሞ ከተግ ገበር። ነገር ገን የሰግን አፍሪካ ዘላን ጉላዎች የሆኑት በርበርች በየጊዜው በከተግዋ ተቃት እየሠነዘሩ ሀብት ገብረታቸውን እየዘረፉ ስላስችዙዋቸው እናቱ ግርያምና አባቱ አርስወቡሎስ ወደ ትውልድ ሀገራቸው ኢየሩሳሌም በሙሉ ስለሆኑ ቤት ሠርተው ተቀመጡ።

ቅዱስ ግርቆስ ገና በልጅነቱ ሲኖሩ ለሙናር በሙታደሉ በዚያን ዘመን ይሰጥ የነበረውን ትምህርት የግጥነት ዕድል

114 ጉንጣጌ 61/751 ገጽ 5

ገጥታል። የላቲን፣ የግሪክና የዕብራይስጥ ቋንቋዎችን አጥፍ
 ያውቅ ነበር። ጌታችን ሙድጋታችን ኢየሱስ ክርስቶስ በይሁዳ
 አውራጃዎች እየተዘዋወረ ሲያስተምር ግርቆስ ገና ሕገን ነበረ።
 በግሪኩት ሐውስ ለሐጥርያት (ወደ ከተማ ሂዶ በግድጋ ውኃ
 የተሸከመ ጉብዣዎ ያገኛችኋልና ተከተልት) ይግለት ፋሲካን
 ሊያዘጋጁለት የሚጠውን ቤት እንዲያሳዩቸው የጠቀግቸው ወጣት
 ቅዱስ ግርቆስን ማህንን የቤተ ክርስቲያን ሊቃውንት ይተረጉግሉ።
 ግር.14+13።

ጌታችን ሙድጋታችን ኢየሱስ ክርስቶስ ወደ ቀረገፍ
 በግሪክነት ዕለት ቅዱስ ግርቆስ ዕርቃትን በሕግ ሸፍኖ ይከተለው
 ነበር። ነገር ገን አይሁድ ሊይዙት ግዴታ ጊዜ ወርቀን ጥሉ ራቶትን
 ሸሸ። ግር.13+50። ይህም በዚያ ጊዜ ገና ልጅ እንደነበር
 ያመለክታል።

የግርቆስ እናት ግርያም ባውናልያ ትባላለች። ቤቷን
 ለክርስቲያኖች ሙሰበለቢያነት የሰጠች ደግ ሴት ነበረች። ጌታዎ
 የሚመረያውን የሐዲስ ኪዳን ቅርፅን ለሐጥርያት ያቀረባቸው
 በርስጥ ቤት የላይኛው ርቅ ላይ ነበር። ይህም ማህንን ማህንን ቅዱስ
 ለሐጥርያት የወረደላቸው በርስጥ ሴት ተባለው ሲጻፉ ነው።

በርናባስ ለቅዱስ ግርቆስ አገቱ ነው። የቅዱስ ግርቆስ አባት
 አርሰሞቡሎስና በርናባስ በእናት የግሪካችን ወንጌላውያን ሆኖች
 የእነርሱን አገቱ ደግሞ ቅዱስ ጲጥርስ ወግነት ቅዱስ ግርቆስ
 አክሱቱን ለመጠየቅ ሲጻፍ ከቅዱስ ጲጥርስ ተዋዕቷ።¹¹⁵

ሐጥርያት ግሉፍን ዕጣ በዕጣ ተከፋፍለው ሲጠጡ ቅዱስ ግርቆስ
 በበርናባስ አቅራቢነት ከቅዱስ ጲጥርስ ጋር ይመጅረያው ጉዋው
 በ46 ዓ.ም ለሰብከት ወንጌል ወጥቶ ነበር። ነገር ገን በአገሩልያ
 ከተማ እናቱ ናረቶችኝ ስላለ (የሐጥ.13+13) በርናባስ ይዞት ወደ
 ኢየሩሳሌም ተመለሰ። ከዚያ በኋላ የኖረው ከሐጥርያው ቅዱስ
 ጲጥርስ ጋር ነው።

ከቅዱስ ጲጥርስ ጋር በታናጂ እሳዩ አርርገው እስከ ርም ድረስ
 ሰብከዋል። በመጨረሻ በ60 ዓ.ም ወደ ስግን አናረካ ማግ። በግላይ

ደልታ በኩል አድርጎ በዘመኑ ታዋቂ የገገድ፣ የባሕልና የፖለቲካ ግዕዝ ወደ ክረሻው እስከገድርያ ደረሰ። እስከገድርያ የጣዖት አምላኪዎች ከተግ ስለነበረች ቅዱስ ግርቆስ ወንጌልን እንዴት እንደሚሰብክላቸው እያሰበ በከተማዋ ውስጥ ይዘዋወር ጀመር። በመጨረሻ ከመዘዋወሩ ብዛት የተነሳ ያደረገው የጠፍር ጫግ ተበጠሰ። ወዲያው በአጠገቡ ወደ ክረ አንድናስ ወደሚባል ጫግ ሰፊ አመራ።

አንድናስ የቅዱስ ግርቆስን ጫግ ሲሰፋ መስራያው እጁን ወጋው። በዚህ ጊዜ (ኤስታኦስ) ብሎ በየናናውያን ቋንቋ ሮሽ። ትርጉሙም (አንድ አምላክ) ግለት ነው።

ያን ጊዜ ቅዱስ ግርቆስ ጠጋ ብሎ ለመሆኑ (አሁን የጠራሽውን አምላክ ታውቀላህን?) በግለት ጠየቀው። አንድናስም (ሲሉ እሰግለሁ እንጂ አላውቀውም ሲል መለሰለት። ቅዱስ ግርቆስም የቀሰለ እጁን በተጻምራት ፈወሰለትና የወንጌልን የምሥራች አሰግው። አንድናስም ግርቆስን ይዞ ወደ ቤቱ በመውሰድ ቤተሰቡን ያስተምር ዘንድ ጋበዘው። የመጀመሪያዋ ቤተክርስቲያንም በግብፅ ውስጥ በአንድናስ ቤት ተመሠረተች።

ቅዱስ ግርቆስ በእስከገድርያ ከአስተግረ በኋላ ወደ ትውልድ ሀገሩ ሲረናይካ (ቀረና) በመሄድ ወንጌልን በመስበክ ብዙ አብያተ ክርስቲያናትን አንጸላ።

በ68 ዓ.ም አካባቢ የትንግሥን በዓል ለግክበር ቅዱስ ግርቆስን የእስከገድርያ ክርስቲያናት ስለጠሩት በቅድስት ባውክልያ ቤተ ክርስቲያን ውስጥ በቅዱሴ ላይ እያለ ጉባዓውያን አምላክያን ጣዖት ተነሡበት። ያ ዓመት የግብፅ ክርስቲያናት የትንግሥ ዕለት ከታወቀው የጉባዓውያን ጣዖት ሰራጊዮች በዓል ጋር ገጠሙ። በዚህ የተነሳ የጣዖቱን በዓል ሊያከብሩ የተሰበሰቡት ጣዖት አምላክያን ቤተ ክርስቲያኑን ሰብረው በመግባት ቅዱስ ግርቆስን ያዙት። ከሠረገላ ጋር በግሠር ቀኑን ሙሉ መንገድ ለመንገድ ሲጉትቱት ዋሉ። ግታ ወደ ወንጌ ተወረወረ።

በነጋታው እንዲሁ በሠረገላ አሥረው ሲጉትቱት ከዋሉ በኋላ ጊያዝያ 30 ቀን በዚያው ዕለት ዐረጊ። ሥጋውንም ለግታጠል እንጨት ሰብስበው እሳት ሊያያይዙ ሲሉ ኃይለኛ ዝናብ ደፋን

አወረደው። በዚህም ጊዜ አረግውያኑ ዝናቡን ሸሸተው ወደየቤታቸው ተበተኑ። የእስክንድርያ ምእመናንም ሥጋውን ደብቀው በመውሰድ በቅድስት ባወክልያ ቤተ ክርስቲያን ዐሳረፉት።¹¹⁶

በ820 ዓ.ም (እ.ኤ.አ) የቪነስ ነጋድያን ዐፅሙን ሰርቀው በመውሰድ በከተማቸው በሳንግርኮ ቤተ ክርስቲያን አስቀመጡት።¹¹⁷

የቅዱስ ግርቆስ ወንጌል

ከወንጌላውያን መካከል የመጀመሪያውን ወንጌል የጻፈው ቅዱስ ግርቆስ ነው። ከጥንት ዘመን ጀምሮ የቤተ ክርስቲያን አበው ቅዱስ ግርቆስ የጻፈው የቅዱስ ጲጥሮስን ወንጌል መሆኑን ተናግረዋል። ከሐዋርያት አበው አንዱ ፓፒያስ እንደገለጠው (140 ዓ.ም) ቅዱስ ግርቆስ የቅዱስ ጲጥሮስን ቃል በመቀበል ወንጌሉን ጽፏል።¹¹⁸

የቅዱስ ግርቆስ ወንጌል ከወንጌላት ሁሉ አጭሩ ወንጌል ነው። 16 ምዕራፎችንና 661 ቁጥሮችን ይዟል። ከትሪካ ይልቅ ድርጊቶችን አከታትሎ ያስቀምጣቸዋል። ቅዱስ ግቴዎስ በወንጌሉ በምዕራፍ 8፣ 14-15 ያስቀመጠውን የቅዱስ ጲጥሮስ አግት መፈወስ ታሪክ ቅዱስ ግርቆስ ገን በመጀመሪያው ምዕራፍ ቁጥር 30 ላይ ጽፏታል።

ወንጌሉን የጻፈው ለአረግውያን ያውም ለርግውያን በመሆኑ ከሌሎች ወንጌላውያን (ቅዱስ ግቴዎስና ቅዱስ ዮሐንስ) የተለየ አገላለጥና አጻጻፍ ተጠቅሟል። የተጻፈበት ቋንቋ ሮማይስጥ ነው። ሮማውያን በዘመናቸው ኃያላን ነን ብለው ይታወቁ ስለነበርና ያለ እኛ ግን አለ? የግሌ ኩራት ስለነበራቸው የወንጌሉ አጻጻፍ ከእነርሱ በላይ ኃያል መናፋትን ለመግለጥ ነው። ገና ወንጌሉን ሲጀምር የጌታን ሥልጣን በአጋንንት ላይ (1፣27)፣ በበሽታ ላይ (1፣34) የግስተግር ሥልጣኑን (1፣22) በመግለጥ የጌታችንን ኃያልነት አሳይቷል።

በርግውያን ባሕል መሠረት አንድ ንጉሥ ሲመጣ አጋፋሪው ከራቱ በፈረስ ይቀድግል። እርሱም የንጉሡን መምጣት እያወጀ

116 St. Mark and the See of Alexandria, p. 37
117 Dictionary of Saints, p.232
118 ጳጳሳዊ፣ ገጽ 232

ያልፋል። በዚህ ባሕር መሠረትም ቅዱስ ግርባስ በወንጌሉ የጻፈውን መጥምቱን ታሪክ አስቅድሞ ጽፏል።

የወንጌሉ ትምህርት ዋና መልእክት የኢየሱስ ክርስቶስን አምላካዊነት፣ የእግዚአብሔር የባሕርይ ልጅ መሆኑን መግለጥ ነውና ሲጀምር ያስተላለፈውን ይህን መልእክት (1+1) በወንጌሉ ግጦናቱቲያ ላይም በርግጧው መኩንን ምሥክርነት ደምድሞታል። 15+39። በወንጌሉም ውስጥ 1+11፣ 9+7፣ 14+6፣ 12+6፣ 3+11፣ 5+7 ደጋግሞ ገልጦታል።

የጻፈው ለአረጋግጧው ያን በመሆኑ የአራግይክን ታላትና የዕብራውያንን ባሕር ሊያውቁት ስለግይችሉ ተርጉሞላቸዋል። ለምሳሌ:-

- ቦኤኒርጊስ - የጉድጓድ ልጆች (3+17)
- ጣቢታ ቱግ - አንቺ ባላቲና ተነሺ (5+41)
- ቱርባን - መባዕ (7+11)
- ኤፍ.ህ - ተከፈት (7+34)
- አባ-አባት (14+36)
- ኤሉሂ፣ ኤሉሂ ላግ ሰበትታኒ - አምላኪ አምላኪ ለምን ተውኸኝ (15+34)
- ጉልጉታ የራስ ቅል (15+22)
- የአይሁድን ባሕርና የቦታ ስሞች አብራርተላቸዋል። ለምሳሌም
- የመታጠብን ባሕር (7+2-4)
- ፋሲካን በግሪክኛው በቲጣ በዓል መጀመሪያ (በግለት ስለበዓሉ ዘርዘሯል) 14+12
- በመሸ ጊዜ የሰንበት ዋዜግ የሆነ የግዘጋጀት ቀን ነበረ። የጻፈው ለአይሁድ ቢሆን ኑር (የግዘጋጀት ቀን) የግሊው ብቻ በቲ ነበር። ምክንያቱም የግዘጋጀት ቀን በሰንበት ዋዜግ መሆኑን ያውቃሉና። ዲናር ገን የርግ ገንዘብ ስለነበር አልተረጉመውም (6+37)

- ሰዶታውያን - ትንግሌ ሙታን የለም የሚሉ። (12፥18)
በግለት እምነታቸውን ገልጦታል።
- ሴቲቱም ገሪክ ትውልድዋም ሲርፈኒታዊት ነበረች። (7፥26)
- የርዳናስ - (ወንዝ) የሚል ቅጽል አስቀምጧል። አይሁድ ቢሆኑ ወንዞቱን ማለጥ አያስፈልገም ነበር። (1፥5)
- ደብረ ዘይትን (በመቅደስ ትይዩ) ብሎ በታውን ገልጦታል። (ሮግውያን ስለግያውቁት)
- ቤተ ፋጊንና ቢታንያን - (ከደብረ ዘይት አጠገብ ወዳሉት) ብሎ ሙልከዓ ምድራዊ ገለግ ዉምሮላቸዋል። (11፥1)
- አንድ ሙንገድ አላፈም - የኤሌክሰንድሮስና የፋፎስ አባት (ፋፎስ በርም የነበረ ሰው ነው። ሮሜ 16፥13)¹¹⁹

ቅዱስ ግርቆስ በወንጌሉ የጌታን ሥራ ሲገልጥ ከትህትና ሥራው ጉን ሁል ጊዜ የኃይል ሥራውን አብሮ ያቀርባል። ምክንያቱም ሮግውያን አግልክቶቻቸውን የሚያውቋቸው በኃይላቸው ስለሆነ አላንሰው እንዳይመለከቱትና የዓለም ንጉሥ፣ ጌታ፣ ፈጣሪ መሆኑን እንዲረዱት ነው። ለምሳሌ፡-

- በባሕር (በመርከብ) ሄደ - ተአምራት አደረገ (4፥41፥ 6፥48፥54)
- ለሞት እየቀረበ - ተአምራት አደረገ (15፥33)
- ተራብ - በበለስዋ ላይ ተአምር ሠራ¹²⁰ (11፥12-20/119)

ቅዱስ ጢሞቴዎስ

ቅዱስ ጢሞቴዎስ ሀገሩ በደርቤን ልስጥራ ነው። አያቱ ሎይድ እናቱ ኤዎንቲ እንደምትባል ቅዱስ ጳውሎስ ተናግሯል። 2ጢሞ.1፥5 በእናቱ ከአይሁድ ወገን ሲሆን በአባቱ ደግሞ የግሪክ ሰው ነው። የሐዋ.16፥1።

119 Elkraza, Vol.2, No.2, p.9
120 Elkraza, Vol.1, No 3, August 1992.

ቅዱስ ጢዮቲዎስ የወንጌልን ቃል የሰጠው በልሰጥራ ከነበሩ ክርስቲያኖች ሲሆን ከቅዱስ ጳውሎስ ጋር የተገናኙት በ50 ዓ.ም ሁለተኛውን ሐዋርያዊ ጉዞ ባደረገ ጊዜ ነበር። ከዚህ ጊዜ ጀምሮ ጢዮቲዎስ የቅዱስ ጳውሎስ ደቀ መዛሙር ሆነ። በዋለበት እየዋለ ባደረበት እያደረ ትምህርተ ክርስትናን በሚገባ ተግረ። ቅዱስ ጢዮቲዎስ የመንፈስ ቅዱስ አባቱ ቅዱስ ጳውሎስን በብዙ መንገድ አገልግሎታል።

1. መልእክት በግድረስ:- ሐዋርያው ቅዱስ ጳውሎስ ወደ ልዩ ልዩ አብያተ ክርስቲያናት የላካቸውን መልእክታት በብዛት ያደረሰለት ቅዱስ ጢዮቲዎስ ነው። እነዚህ ቦታዎች በእግር፣ በባሕር፣ በከብት፣ የሚኪድባቸው ናቸው። ሌት ተቀን መጓዝን ይጠይቃሉ። ጢዮቲዎስ ገን ያለመሰልቸት የአባቱን የቅዱስ ጳውሎስን መልእክት በግድረሱ ላሬ እኛ አንብበን ሕይወት እንድናገኝባቸው አድርጓል።

2. በግስተግር:- ሐዋርያው ቅዱስ ጳውሎስ ወንጌልን በመላው ዓለም ለፍ ጠክ ካስቻሉት መንገዶች ዋናው ደቀ መዛሙርቱን በአምሳሉ ተርጾ በመንፈሳዊ ሕይወት ኩትኩቶ ግለሰብ ነበር። ከነዚህ የቅዱስ ጳውሎስ የመንፈስ ልጆች ታላቁ ቅዱስ ጢዮቲዎስ ነው።

ሐዋርያው ቅዱስ ጳውሎስ ባደረሰባቸውና እንዳያስተምር በተከለከለባቸው አካባቢዎች ቅዱስ ጢዮቲዎስን በመላክ ትምህርተ ወንጌል እንዲስፋፋ አድርጓል።

3. በችግሩ ጊዜ መርዳት:- ቅዱስ ጳውሎስ በሚታሠርበት ጊዜ ሁሉ ከጎኑ ካልተለዩት ደቀ መዛሙርቱ መካከል አንዱ የሆነው ጢዮቲዎስ መከራ ያላስበረገገው፣ ድካም፣ ችግርና ረገብ ያልፈታው በዓላግው እስከመ ጨረሻ የጸና የቅዱስ ጳውሎስ ልጅ ነው።

ቅዱስ ጢዮቲዎስን ቅዱስ ጳውሎስ የኤፌሶን ሊቀ ጳጳስ አድርጎ ሾሞት ነበር። የቤተ ክርስቲያን ታሪክ ጸሐፊ አውሳብዮስ የኤፌሶን ሀገረ ስብከት የመጀመሪያው ሊቀ ጳጳስ ቅዱስ ጢዮቲዎስ መሆኑን መስክሯል።¹²¹ በዚህ መንገድ እስከ 67 ዓ.ም ድረስ አብያተ

121 Eusebius: Hist. Eocl. 1 III. C 4

ክርስቲያናትን እያስተከለ፣ ትምህርተ ወንጌልን እያስፋፋ አገልግሏል። ቅዱስ ጳውሎስ በ67 ዓ.ም በርም አደባባይ በሰማዕትነት እስካረፈበት ቀን ድረስ ከሀገረ ስብከቱ ሥራ በተጨማሪ ቅዱስ ጳውሎስንም በየጊዜው ያገለገለው ነበር።

ከቅዱስ ጳውሎስ ዕረፍት በኋላ ወደ ማርቆስ ለመጨረሻ ጊዜ በመመለስ ለ33 ዓመታት ያህል ከኤሊሶን ሳይወጣ ቤተክርስቲያንን በመንፈሳዊ አባትነቱ አገልግሏል።

ኤሊሶናውያን በዓመት አንድ ጊዜ የጣዖታቸውን የአርጫዎስን በዓል ያከብሩ ነበር። ይህ በዓል የጊከበረው እያንዳንዱ ሰው ራሱን በጨርቅ ተሸፍኖ ከቤቱ በመውጣት ያገኘውን ሰው ሁሉ እያረሰ ከፍ ዝቅ በግድረገና አናት አናቱን በዱላ እየተጠቀጠ በመዝፈን ነበር።¹²²

በ97 ዓ.ም ኤሊሶናውያን ይህን በዓላቸውን ሲያከብሩ ድርጊታቸው ጢሞቴዎስን ልቡን ስለነካው ሊያስተምራቸው ወደ ውጭ ቢወጣ እርሱንም ተሸክመው በመደብደብ ማገድ ላይ በሞትና በሕይወት መካከል ጥለውት ሄዱ። ተግሪዎቹም ወድቆ ሲያገኙት ጥቂት ጥቂት ብቻ ይተነፍሱ ነበር። በአጥር አሾልከው በከተማ አጠገብ ወደሚገኝ ማንደር ወስደው አስተኙት። ለ30 ቀናት ያህል በሕመም ተሰቃይቶ ዐረፈ። ደቀ መዛሙርቱ ሥጋውን ፒዮን በተባለው ተራራ ቀበሩት።¹²³

በ356 ዓ.ም አፅሙ ወደ ቱስጥንጥንያ ተወስዶ በክብር ተቀመጠ። ቅዱስ ጢሞቴዎስ ጾም በጣም ይወድ ስለነበር ሥጋ፣ ቅቤ፣ ወይን፣ ወዘተ. እንዲያው በአጠቃላይ የላመ የጣመ መቅመስ አይወድም ነበር። በዚህ የተነግሰውነቱ የመነመነ ሥራው ግን የፈጠነ ነበር።¹²⁴ ቅዱስ ጳውሎስ (ጥቂት ወይን ጠጣ) በግለት የመከረው ሰውነቱ በበሽታ እንዳይጠቃ መድኃኒት ይሆነው ዘንድ ነበር።

122 William Cave D.D., Lives of the Most Eminent Fathers of the Church, Vol.1 p.114
123 ጰ ከግሁ፣ ጽ 114-115
124 ጰ ከግሁ፣ ጽ 115

ቅዱስ ቴቶ

ትውልዱ በቆርንተስ¹²⁵ ወገኑ ከገሪካውያን¹²⁶ የሆነ የቅዱስ
 ጳውሎስ ደቀ ማሳሪ ሲሆን ከቅዱስ ጳውሎስም ጋር የተገናኘው
 በአገገኪያ ነው። ከዚያም ከቅዱስ ጳውሎስ ጋር ተመርጠው በ50
 ዓ.ም (51) ወደ ኢየሩሳሌም ከወጡት የአገገኪያ ቤተክርስቲያን
 አበው አገዳ ነው። ገላ.2+1-14። እንደ ቅዱስ ጢሞቴዎስ እርሱም
 ቅዱስ ጳውሎስን በመከተል አገልግሎታል። አውሳብዮስ
 እንደተናገረው ቅዱስ ጳውሎስ ቴቶን ለተርጤስ የመጀመሪያው
 ሊቀጳጳስ አድርጎ ሾሞት ነበር።¹²⁷

ቅዱስ ጳውሎስ በ67 ዓ.ም እስኪያርፍ ድረስ እንደጢሞቴዎስ
 ሁሉ እየተላለሰ ሲያገለግለው ከቆየ በኋላ ሰግዕትነትን ሲቀበል
 ከእነ ቅዱስ ሉቃስ ጋር በመሆን ከተበረው በኋላ ወደ ሀገሪ ሰብከቱ
 ተመልሷል። በተርጤስ ዋና ከተማ በጎርቲና¹²⁸ ሲያገለግል ቆይቶ
 በ94 ዓ.ምት ዕድሜው ዐርፏል።

ቅዱስ በርናባስ

ቅዱስ በርናባስ የተወለደው በቆጵሮስ ደሴት በሰላጊስ ከተማ
 ሲሆን የቅዱስ ግርቆስ አጉት ሆኑ በቤተክርስቲያን ትውረት
 ይነገራል። በቆጵሮስ በ60 ዓ.ምት ከጌታችን ልደት በሬት ተግርከው
 የገቡ አይሁድ ነበሩ። የቅዱስ በርናባስ ቤተሰቦች ወደ ቆጵሮስ የገቡት
 በዚህ የተነገገ ነው። ትውልደ ነገዱ ከሌዋውያን ሲሆን ቤተሰቦቹ
 ይቆላቸው ከገድ ወደ ኢየሩሳሌም ላኩት። በዚያም የገገልያል
 ተግሪ በመሆን ከቅዱስ ጳውሎስ ጋር በአገድ የትምህርት ገበታ
 ተምረዋል።

በኢየሩሳሌም እያለ ወደ እገቱ ወደ ግርያም የግርቆስ እናት ቤት
 ሲሄድ የጌታን ትምህርትና ተአምራት የመስግትና የግዢት ዕድል
 አግኝቷል። በይሁዳ ምትክ የሐዋርያትን ክብር ለግጥነት ከታወቀት

125 John Chrysostom Hom.i. Tit. S.1 Vol. xi. p.729
 126 Lives of the Most Eminent Fathers of the Church, p.119
 127 Eusebius Hist. Eccl. 1.iii.c.4
 128 Dictionary of Saints, p.331

መካከል የሴና የተባለው እርሱ መሆኑን የሐንስ አረጋርት ገልጧል።¹²⁹

ቁጥሩ ከ72ቱ አርድዕት ሲሆን ወደ ቤተ ክርስቲያን የግጦጥ ድገች ስለበዙ ሙረቱን ሸጦ የጋውን ለሐዋርያት አስረከበ። የሐዋ.14+39። ቅዱስ ጳውሎስ ለመጀመሪያ ጊዜ ወደ ሐዋርያት ሲመጣ ቀድሞ ያውቀው ስለነበር የመሰከረለት እርሱ ነው። በእስጢፋኖስ ጥት ምክንያት ክርስቲያናች በየሀገሩ ሲበተኑ አስተዳዋሪ ረዕይታው ወገንላዊ ይሰጠከበት ወደአበረው የአገጽኪያ ከተግ ሄደ። በዚያን ጊዜ ቅዱስ ጳውሎስ በቆዳርስ ከተግ ያስተምር ነበር። በአገጽኪያ ወደ አበረቸው ቤተ ክርስቲያን ክርስትናን ተቀብለው የግጦጥ አረግውያንና አይሁድ እየበዙ በመምጣታቸው በርናባስ ጳውሎስን ወደ አገጽኪያ አመጣው። በቅዱስ ግርቆስ የተነግ እስኪለያዩ ድረስ አብረው ነበሩ።

ከቅዱስ ጳውሎስ ተለይቶ ቅዱስ ግርቆስን በመያዝ ወደ ኢየሩሳሌም ከመጣ በኋላ አስቅድሞ ወደ ሮም፣ በኋላም ወደ እስክንድርያ፣ ከዚያም ወደ ደሁዳ በመምጣት ተዘዋውሮ ወገንልን ከሰበከ በኋላ በመጨረሻ ወደ ሀገሩ ገባ።¹³⁰

በቆዳርስ በነበረችው ቤተ ክርስቲያን ማንበረ ጳጳስናን አቁሞ የመጀመሪያው ሊቀ ጳጳስ በመሆን አረግውያንን እያጠመቀ ወገንልን በግስተግር ላይ እያለ ከሶርያ የረለሱ አይሁድ ወደ ቆዳርስ መጡ እነዚህ አይሁድ በምክራባቸው ሲያስተምር ቢያዩት እጅግ ስለተበላጩ ብዙ ካሰቃዩት በኋላ በ61 ዓ.ም አካባቢ በድንጋይ ወግረው ገደሉት።^{131:132}

ሊቀ ዲያቆናት ቅዱስ እስጢፋኖስ

(እስጢፋኖስ) ግለት በግሪክ ቋንቋ (አክሊል) ግለት ሲሆን ከአባቱ ከስምያንና ከእናቱ ከሐና (ትውልዳቸው ከነገደ ብንያም ነው) የተወለደው ሐናስ በተባለ ስፍራ ነው። በግንባረ ምእመናን መካከል በአረግውያንና በአይሁድ ሴቶች ጠብ የተነግ መነቃቃፍ ተጀመረ።

129 John Chrysostom Hom. xi. in Act. Apost S.1.Vol.ix,p.90
130 Lives of the Most Eminent Fathers of the Church, p.99-100
131 Alexand. ib. n.18 et seq
132 Lives of the Most Eminent Fathers, p.100 : Oxford Christian Dictionary, p. 132
New Catholic Encyclopaedia V.2, p.102

በዚህም ምክንያት ምእመናንን በግንባ የግያስተዳድሩ ዲያቆናት ለበተክርስቲያኗ አስፈላጊነት። ቅዱስ እስጢፋኖስ ለኢየሩሳሌም ቤተ ክርስቲያን አገልጋይነት ከተሾሙት ሰባቱ ዲያቆናት አንዱ ነበር።

ቅዱስ እስጢፋኖስ የሌሎች ስድስት ዲያቆናት አለቃ በመሆን (ሊቀ ዲያቆናት) ምእመናንን ከግገልገል ባሻገር ድውያንን በመፈወስ ትምህርተ ወንጌልን በግስፋፋት የበረታ ከመሆኑ በተዉግሪ ዲዳ ደንቅር ባገኘ ጊዜም እፍ ካለበት ይፈወስ ነበር።

እንዲያውም አንድ ጊዜ ናያስ የግባል ጠንቋይ ወደ አንድ በሪ ሄዶ በጀርድ ሹክ ቢለው ከሁለት ክፍል አለ። ቅዱስ እስጢፋኖስም በተሰጠው የመንፈስ ቅዱስ ጸጋ የሞተውን አንሥቶ የተከፈለውን ገጥሞ (ናያስን ጠርተኸው ና) ብሎ አዘዘው። ያም በሪ እንደ በለጻም አህያ በሰው ልሳን እየተናገረ ጠንቋዩ ናያስን (ቅዱስ እስጢፋኖስ ይፈልግኻል) እያለ መግራት ጀመረ።

አስቀድሞ በዚህ መሰሪ ተታሎ የነበረው ሕዝብ ቅዱስ እስጢፋኖስ ባደረገው ተአምር እየተገረመ አምና ተጠመቀ። ይህም አይሁድን በቅንፃት በቅዱስ እስጢፋኖስ ላይ እንዲነግሡ አደረጋቸው።

በዘመነ ሐዋርያት በኢየሩሳሌም ብቻ 480 ምክራባት ነበሩ።¹³³ እነዚህ ምክራባት በተለያዩ ሀገሮች የግኖሩ አይሁድ ለራሳቸው በኢየሩሳሌም ግረሬያ ይሆኗቸው ዘንድ ያሰሯቸው ሲሆኑ ልጆቻቸውን በመላክ የግያስተምሩባቸው ትምህርት ቤቶች አብረው ነበሯቸው።¹³⁴ ከእነዚህ መካከል አምስቱ ምክራባት ተባብረው በእስጢፋኖስ ላይ ተነሡበት። እነርሱም፡-

1. በርም የጠሩና በኋላም ከባርነት ነፃ የወጡ አይሁድ ያሠሩት፤
2. የቀሪና አይሁድ፤
3. የአስከንድርያ አይሁድ፤
4. የኪልቅያ አይሁድ¹³⁵ እና
5. የታናጂ እስያ አይሁድ ናቸው።

133 ገጽ ከግጡ፣ ገጽ 54

134 ገጽ ከግጡ፣

135 ቅዱስ ሲሞኑስ እስጢፋኖስ ሞት ሊተባብር የደታው የጌች ምክራብ ለዓለ ለአገረ ነው።

እነዚህ አይሁድ ወደ ቅዱስ አስጢፋኖስ መጥተው ምን እንደጠየቁት (ይከራከሩት ነበር) የሐዋ.6+8 ከግለት በቀር መጽሐፍ ቅዱስ የጊነገረን ነገር የለም። ቅዱስ ዮሐንስ አፈጠርት ገን በድርሳት እንዲህ ይላል ¹³⁶

«አንተ ጉብዝ እስኪ ገነረን ይህን የጥህ ሕዝብ የግዴህን ነገር እያስተግርህ የጊግርክ ተአምር እያደረግህ ለምን ታላላቅተህ? አምላክ ነው ብለህ የምትሰጠውን እስኪ ገነረን? ከግርያም የተወለደ! የእንጨት ጠራቢ ለጅ ገለግጥን ማጠር የጊትል ይሁናል? የተወለደው በቤተሰብ! እየተገረ ያደገው በናዝሬት ሆኖ ጠፋህ እንደ? በተወለደ ጊዜ ከድህነት ብዛት የተነሣ የጊጠጋበት እንኳን አጥቶ በጫርት ተጠቅሎ ከበረት የተወረወረ! ንጉሥ ሄሮድስን ረርቶ የሸሸ! ጋጠኦቱን ሊያጠራ በየርዳኖስ የተጠመተ! የጊራብ የጊጠግ የጊደክው የጊተኝ! ሲያዝ ግምለጥ! ለተከሰሰበት ፍርድ መከላከል ያልቻለ! ሲሰቅሉት ሊጠርድ ያታተው ነገር ገን የተረገውን ጥት በመስተል የጥተ እርሱን በመታባር እንዳልተበርነው (በሰግያት የምትኖር) ብለን እንግልግላለን? እስኪ አስጠው እግዚአብሔር እንዲህ የጊሰታይ ይሁናል?» ነገር ያሉት።

ቅዱስ አስጢፋኖስ ለጠየቁት ሁሉ የጊገባቸውን መልስ እየሰጠ ስላሳፈራቸው በክርክር ሊያሳምኑት አለመቻላቸውን ሲያውቁ በቁጣ ተነግሥተው ያለ አንዳች ፍርድ ከከተግዮ በስተሰጧን ወደ ቄዳር በጊጠስደው መገኘድ አጠገብ በድንጋይ ወገረው ገደሉት። ¹³⁷

ያረፈው በተወለደበት ዕለት ጥር 1 ቀን በ35 ዓ.ም ሲሆን አይሁድ ከተበተኑ በኋላ የኢየሩሳሌም ክርስቲያኖች ሥጋውን ሌሊት በድብት በሠረገላ ወስደው ከኢየሩሳሌም 20 ግይዳስ ርቀት ላይ በምትገኘው ቃጳርጋግል (የግመል ከተማ ግለት ነው) በተባለች ቦታ ቀበሩት። ¹³⁸

136 Orate. in steph. s.i.vol.viii.p.18 Inter supria
137 Ep. de Invent. s. steph. ap. sur. ad. aug.ii
138 Lives of the Most Eminent Fathers of the Church, p.69

ትዱስ ስምያን የጌታ ወንድም

ትዱስ ስምያን የትዱስ የሴፍ (የእመቤታችን ጠባቂ) ወንድም የተለየጳ ልጅ ሲሆን¹³⁹ እናቱ የእመቤታችን እገት የሆነችውና በሐዲስ ኪዳን ውስጥ (የተለየጳ ግሰት ግርያም) በመባል የተጠቀሰችው ናት።¹⁴⁰ የቤተ ክርስቲያን ታሪክ ጸሐፊ አውሳብዮስ እንደገለጠው ስምያን የተወለደው ከጌታችን መላድ 13 ዓመት አስቀድሞ ነው። ይህም ግለት ጌታችን ግስተግር በጀመረበት ዓመት የ43 ዓመት ጉልላ ግለት ነው።

የተገረው በሪካርድያን¹⁴¹ እግር ሥር ሲሆን ታናሹ ያዕቆብ በ62 ዓ.ም በአይሁድ እጅ በተሠዋ ጊዜ ሕዝቡን ሲመክርና ከዚህ በደል እንዲርቱ ያስተምር የነበረው ሰው ስምያን መሆኑን አውሳብዮስና ኤጲፋንዮስ መስክረዋል።¹⁴²

ቆጥሩ ከለባ ሁለቱ አርድዕት ወገን ሲሆን በ62 ዓ.ም ታናሹ ያዕቆብ በሰግዕትነት ሲያርፍ ሐዋርያት ከየሀገረ ስብከታችው በመሰባሰብ በመገበሩ ስምያንን ሊቀጽጽስና ሾሙት።¹⁴³

ስምያን በኢየሩሳሌም መንበር በተቀመጠበት ዘመን በአካባቢው አስጊ የፖለቲካ እንቅስቃሴ በመደረግ ላይ ነበረ። ውስጥ ውስጡን ይካሄድ የነበረው የአይሁድ ዓመፅ በርግውያን ላይ የገነፈለበት ወትት ነበር። በ64 ዓ.ም እንቅስቃሴው ለየለትና ኢየሩሳሌም መታመስ ጀመረች። የርግ ጦርም ዙርያዋን ከበባት።¹⁴⁴

139 Hegesib. ap. Eusebius Mist.EccI.1.iii.C.11

140 ወጪ ኩፋ፡ 32

141 ሪካርድያን ግለት የሪካርድ ድረትና ተከታዮች ግለት ነው። ለሌሎች ለግዚላቤል ትንተና ለላይኛው የሪካርድ ልጅ ሊዮናታስ የዘላለን ለሌሎች ለግዚላቤል ከገንጥ ሊዮ ጋር ተዳቦር ነበር። 2ገ/ፊት 10:15-31። ሊዮናታስ ለጳጳስ ከፍተኛ ለግዚላቤል እንዳይውል ለሌሎች ዕድገት ለግዚላቤል የተገዙ ነጻ። ል.ር.35:1 ገ.3:14።

142 Hegesib. ap Eusebius 1.ii.c.23: Haeres.† xviii c.7

143 Ap Eusebius 1.iii.c.11 vid.1.iv.c.22

144 የኢየሩሳሌም ከተማ ጌታችን ወተናገላት ትንቢት የተነገገ 870 ዓ.ም ድርግትም ሆኖ እንደተገኘ ለገደ ጠፋች ሲሆን መጽሐፉ 37 ዓመት ወ.2 ላይ ተጠቅሟል።

የኢየሩሳሌም ሊቀ ጳጳስ ስምያንና በዚያ የጸብሩ ክርስቲያኖች ጌታችን መድኃኒታችን ኢየሱስ ክርስቶስ በሉቃ.20:21 ላይ የተናገረውን ቃል እስታውሰው እስቀድሙ በመዘጋጀታቸው የሌላውን እግዚአብሔር ሙሉ እየራቸው ወደ አንድ ሙሽገጊያ ቦታ ወሰዳቸው¹⁴⁵ ይህችም ቦታ ፕላ ትባላለች።

ፕላ በየርዳናስ ወንዝ አጠገብ የምትገኝ ከተማ ነች። ስጊን ያገኘችው በሙቲዶንያ ከምትገኘው ተሙሳሳይ ስም ካላት ከተማ ነው። ከሙቲዶንያ የመጡ የእስክንድር ሠራዊት በዚህች ቦታ ሠፍረውባት ስለነበር ስምጥን አትርፈውላታል።

ስምያን በዚህች ቦታ እስከ ትራጃን ዘመን መንግሥት ድረስ ከልጆቹ ጋር ከቆየ በኋላ ወደ ኢየሩሳሌም በመመለስ የፈረሱትን በመጠን፣ የተበተነትን በመሰብሰብ ክርስቲያናዊ ተግባሩን ተጠለ።

በመወረሻ (አንድ ወንድ ለአንዲት ሴት) እያለ በግስተግሩ የአሕዛብን ልግድ የተቀበሉት የአይሁድ ሀብታሞች ተነሡበት። ተጥለውም በወትኑ የሶርያ ገዥ ለነበረው አቲቶስ ከሰሱት¹⁴⁶ ንጉሠ-ም ትምህርቱ የእርሱንም ሕይወት የጊቃወም በመሆኑ ይህን ዓይነቱን ትምህርት እንዲተው አስጠንቅቆ ለተቀው። ነገር ግን ይህን ትምህርት ገፋብት እንጂ አላቆመውም። በመሆኑም በቴግር ትርያኑስ ዘመን መንግሥት (98-117 ዓ.ም)

በንጉሥ ቲኪቶስ ዳገም ተይዞ ወደ እሥር ተላከ። አይሁድ (ተግባሩ የአይሁድ ንጉሥ እኔ ነኝ ይላል) ብለው ነገር ስላበዙበት ለብዙ ጊዜ በእሥር ሲሰቃይ ከናረ በኋላ በ120 ዓመቱ በ106 ዓ.ም በሠይፍ ተሠይፎ ዐረፈ።¹⁴⁷

ወንጌላዊው ፈልጶስ

የተወለደው በቴሳርያ የወደብ ከተማ ነበር።¹⁴⁸ በኢየሩሳሌም በነበረችው ቤተ ክርስቲያን በቅዱስ እስጢፋኖስ ሞት ምክንያት

145 ኢዲፋገቱስ እንደተናገረው፣ (De pond. etmens.c.15)
146 Eusebius Mist. Eccl.1.iii.c.32.
147 Lives of the Most Eminent Fathers of the Church, p. 175
148 ወጊ ከግብ፣ ገጽ 771 (Isidor, Epist. 1. ep.449)

የተነግ ክርስቲያኖች በየሀገሩ እስኪበተኑ ድረስ ከሐዋርያት እግር ሥር ተምርክላል።

በ35 ዓ.ም እስጢፋኖስ በአይሁድ እጅ ሕይወቱ ስታልፍና ክርስቲያኖች በየቦታው ሲበተኑ ረልደስም ወደ ሰግርያይቱ ከተግ ወደ ጊቶን መጣ። ይህች ከተግ የታወቀው ጠንጃይ ሲሆን መሠርይ ተወልዶ ያደገባት ናት።¹⁴⁹

ሰግርያውያን የእሥራኤልና የአረግውያን ድብልቆች ናቸው። በ7ኛው መ/ክ/ዘ አሥሩ የእሥራኤል ነገዶች ሲግረኩ በይሁዳ ምድር ከተሩት እሥራኤላውያን ጋራ ባቢሎናውያን አምጥተው የቀላቀሉዋቸው አረግውያን ስለነበሩ ባሕላቸውም እምነታቸውም ተቀላቅሏል።

አይሁድ ከባቢሎን ምርኮ ሲመለሱና ቤተ መቅደሱን ሲሠሩ ከአረግውያን ጋር ተቀላቅላችኋል በግለት በሥራው እንዳይተባበሩ ከለከሉዋቸው። ከዚያም በኋላ በቤተ መቅደሱ እንዳይገለገሉ አገዱዋቸው። ከዚያ ቀን ጀምሮ አይሁድና ሰግርያውያን አይተባበሩም።

ሲሆን መሠርይ ከረልደስ ጋር የተዋወቀው በዚሁ ከተግ ነው። ሲሆን መሠርይ እጅግ አያሌ አስግታዊ ተአምራትን እያደረገ ለሕዝቡ (ለአይሁድ የተገለጸኩት አምላክ እኔ ነኝ) እያለ ያስተምር ነበር። ከዚህ ቀጥሎ ደግሞ (መንፈስ ቅዱስ ነኝ) በግለት የከህደት ትምህርቱን ጀመረ።

በዚህ ዘመን ነበር ወንጌላዊ ረልደስ ሰግርያ የደረሰው። መንፈስ ቅዱስ በሰጠው ጸጋ እየተጠቀመ ሕዝቡን በወንጌል ትምህርት በግንፁና ሲሆን ሊያደርጋቸው የግይችሉትን ብዙ ተአምራት በግድረጉም የሰግርያ ሰዎች ሲሆንን እየተዉ ወደ ቤተ ክርስቲያን ተመለሱ።

ሲሆን መሠርይ ብቻውን በመቅረቱና የረልደስም ትምህርትና ተአምራት ስላስገረመው አብር ከሕዝቡ ጋር አምና ተጠመቀ።¹⁵⁰

149 Lives of the Most Eminent Fathers of the Church, p.79.
150 ሲሆን መሠርይ ከዚህ ይኒላ ወደ ጎንት ከህደት ተመለሰ የገናኑትን የጎራቴ ትምህርት ቀንደኛ ተሞክሮና ርዕዮ መሆኑን ሆኗል።

ከሰማርያ በኋላም በጋዛ ኢትዮጵያዊውን ጃንደረባ አሳምኖ አጥምጃል። ቀጥሎም በአካባቢው በነበሩት ሀገሮች እየተዘዋወረ ሲያስተምር ቆይቶ ወደ ሀገሩ በመመለስ የሐዋ.21+819 በቂሳርያ ለብዙ ዓመታት ካስተማረ በኋላ በዚያው ዐርፎአል።¹⁵¹

ኢትዮጵያዊው ጃንደረባ

የመጀመሪያው ሐዋርያ - ለአፍሪካውያን

ይህ ጃንደረባ የኢትዮጵያዊቷ ንግሥት የሕንደኪ የገንዘብዋ ሁሉ ጋላፊ (በጅሮንድ) ነበር። ኢትዮጵያውያን ከጥንት ዘመን ጀምሮ ወደ ኢየሩሳሌም በመጓዝ ለበዓል ፋሲካ በቤተ መቅደስ ይሰግዱ እንደነበረው ሁሉ ይህም ጃንደረባ ከ4000 ማይልስ በላይ ተጉዞ ኢየሩሳሌምን ተሳልሞ በመመለስ ላይ ነበረ።

ከኢየሩሳሌም ወደ ኢትዮጵያ ሲመለስ የነቢዩ ኢሳይያስን መጽሐፍ ያነብ ነበረ። ነገር ግን የነቢዩ ቃል ስለማን እንደሚናገር ሊገባው አልቻለም። በዚህ ጊዜ እግዚአብሔር በዚያ አካባቢ በመስበክ ላይ የነበረውን ወንጌላዊውን ፊልጶስ ላከለት። ወንጌላዊው ፊልጶስ ኢትዮጵያዊውን ጃንደረባ በመንገዱ ላይ አግኝቶት ወንጌልን ሰበከለት። ከዚያም አንድ ወንዝ ዳር ሲደርሱ በጃንደረባው ጠያቂነት ፊልጶስ አጠመቀው።¹⁵²

ወንጌላዊው ፊልጶስ ጃንደረባውን ያጠመቀበት ወንዝ ቤት ሶሮን በተባለችውና እስከ ዛሬ ድረስ ከኢየሩሳሌም 20 ማይልስ ርቀት በምትገኘው መንደርና በኪብሮን መካከል ባለው ኩረብታ ሥር የሚመነጭ ነው።¹⁵³

ቅዱስ ጄሮም የተባለው አባት (የኢትዮጵያውያን ሐዋርያ) በማለት ይጠራዋል። በሰፊው ለኢትዮጵያውያን ወንጌልን የሰበከ እርሱ ነውና!¹⁵⁴

151 Lives of the Most Eminent Fathers of the Church, p.88-89.
152 ዛሬ በሚገኘው መጽሐፍ ቅዱስ ላይ ባይኖርም በአንዳንድ የጥንት ፕራዞች (ከተጠቀሙ በኋላ መንገድ ቅዱስ በላዩ ወረደ) ይላል። ገጽ ከግሁ ገጽ 87 V.39.Cod.Alexand. in Bible Reg. Angl - aliquae plures codd.Mss
153 Eusebius de. loc. Heb. Invoc. BEÓÓOup.
154 Com.in Esal. i.III. vol.III,p.385

ይህ ጃንደረባ ወደ አኩሰም ከመጣ በኋላ መጀመሪያ ያጠመቀው ንግሥት ሕንደኪን ሲሆን ከርስዋም በኋላ መኳንንቱና መሳፍንቱ አምነው ተጠመቁ። ከአኩሰም ቀጥሎም ኑብያን አስተምሮአል። በዚህ ጊዜ ሐዋርያው ቅዱስ ማቴዎስ ወደ ኢትዮጵያ በመምጣት በጃንደረባው ይሰጥ በነበረው ትምህርተ ወንጌል ላይ የበለጠ ሐዋርያዊ ብርሃን አበራበት። በአካባቢው የነበረውንም ጣዖት አምልኮ በማስወገድ ከኢትዮጵያዊው ጀንደረባ ጋር ብዙ ቦታዎችን አስተማረ።

ኢትዮጵያዊው ጃንደረባ ከሀገሩ ቀጥሎ ወደ የመን በመሻገር ከርስትናን ከለበከ በኋላ ወደ ፐሮቪያ ከዚያም ወደ ሕንድ አመራ። በመጨረሻም ጥንት ታፕሮባና (Taprobana) ዛሬ ሲሉን በምትባለው ደሴት ወንጌልን በማስተማር ላይ እያለ በለማዕትነት ዐለፈ።¹⁵⁵

ሌንጊኖስ ሰማዕት

ሌንጊኖስ ዘሩ ከዮናናውያን ወገን የሆነ የሮማ ወታደር ነበር። በጠባዩ ከነገር መቀላቀል አይወድም። በዚህም ምክንያት የሮማ ጭፍሮችና የአይሁድ አጋሩሪዎች በጌታችን ላይ ያን ሁሉ ስቃይ ሲያደርሱበት ገለልተኛ ለመሆን ፈልጎ ከአካባቢው ሸሽቶ ነበር።

በዕለተ ዓርብ ግን ሮማውያን በጌታችን መከራ ያልተባበረውን ሁሉ እንደ ንጉሥ ጠላት ስላዩት በመጨረሻዋ ሰዓት (ተፈፀመ) ካለ በኋላ ወደ ቀራንዮ ተራራ ወጣ። ሮማውያን የሁለቱን ሽፍቶች አጥንት ሲሰብሩ እርሱ ደግሞ ከሞተ መቼም አልጉዳም ብሎ የጌታን ኅኑን ወጋው።

ሌንጊኖስ አንድ ዓይነት አያይም ነበረ። በዚያች ሰዓት ግን ከጌታ ግራ ጉን ውኃና ደም ሲወጣ በሸተኛ ዓይነትን ቢነካው ዓይነት በራሉት። በዚህ ጊዜ እጅግ በጣም ተገረመ። የሆነውንም ሁሉ ማስተዋል ጀመረ። በሞቱ ሰዓት የተደረጉትን ተአምራት መረመረ። ከዚህ በኋላ (በእውነት ኢየሱስ ከርስቶስ አምላክ ነው።) እያለ በኢየሩሳሌም ከተማ ማስተማር ጀመረ። ሮማውያንና አይሁድ በነገሩ ስለተሰላጩ አሳደዱት።

¹⁵⁵ Lives of the Most Eminent Fathers of the Church, p. 87-88; Ap Godign 1.i.c.18

ጌታችን ከተነሣ በኋላ ቅዱስ ጲጥሮስን ረልጎ አገኘና ወንጌልን በሚገባ ተማረ። የሮማውያንና የአይሁድ ማሳደድ አላስቀምጠው ስላለ ኢየሩሳሌምን ለቆ ወደ ታናሿ እስያ ቀጸደቅያ ከተማ በመምጣት ስብከቱን ቀጠለ። ብዙ ወገኖቹንም ወደ ክርስትና መልሷል። በመጨረሻ ግን የሮማ ወታደሮች ለንጉሥ ጢባርዮስ ቋሣር ስላመለከቱ በቀጸደቅያ ከተማ ተይዞ ሐምሌ 23 ቀን አንገቱን ተሠይፎ ሰማዕትነትን ተቀብሏል።¹⁵⁶

አልዓዛርና እጎቶቹ

ማርያም እንተ እፍረት (ማርያም-ባለሽቱዋ):- በኢየሩሳሌም ከተማ በነበሩ ሮማውያን የተነሣ ብዙ መሸታ ቤቶች በድብቅና በግልጥ ተከፍተው ነበር። ማርያምም በዚህ ሙያ ከሚተዳደሩት የአይሁድ ቤቶች መካከል ነበረች። ነገር ግን ንስሐ ገብታ የቀደመ ኑሮዋን ትታ በጌታ እግር ሥር የ300 ዲናር ሽቶ ምን ማለት ነው?

(በማርክፍክፍ) ተመለሰች።

ሉቃ.7፥36-50። ጌታም መመለሷን ዓይቶ ከ36ቱ ቅዱሳት አንስት ወገን አደረጋት። ማርያም ከተመለሰች በኋላ ከጌታ አልለይም ብላ ልቡናዋን ለትምህርተ ወንጌል የሰጠች ነበረች። በዚህም ጌታ (የማይቀሟትን ዕድል መረጠች) ብሎ አመሰግኗታል። ሉቃ.10፥42።

ማርታ:- የምትኖረው ከኢየሩሳሌም 3 ኪ.ሜ ርቀት ላይ በምትገኘው በቢታንያ መንደር ሲሆን። ጌታችን ወደ ኢየሩሳሌም ሲገባና ሲወጣ በቤትዋ ያርፍ ነበር።

አልዓዛር:- ጌታ ይወደው የነበረ የቢታንያ ሰው ነው። የማርያምና የማርታ ወንድም ሲሆን ሞቶ ጌታ ከመቃብር አስነሥቶታል። ዮሐ.11፥1-53።

አልዓዛርና ሁለቱ እጎቶቹ ጌታችን ካረገ በኋላ በቀድሞው መኖርያቸው ክርስቲያኖችን በእንግድነት እየተቀበሉና ቤታቸውን የወንጌል መማርያ አድርገው ተቀምጠው ነበር። በኋላ ግን አይሁድ በክርስቲያኖች ላይ ስደት በማስነሣታቸው በ35 ዓ.ም አካባቢ

አልዓዛርንና ሁለቱን እገተቹን በቀዳዳ መርከብ ጭነው ወደ ባሕር ጣሉአቸው። እነርሱም በልዑል እግዚአብሔር ረዳትነት ከሞት ተርፈው ወደ ሲፕሪስ በመምጣት ኑርአቸውን በዚያ ከመሠረቱ በኋላ አልዓዛር የመጀመሪያው የኪትዮን (ፈረንሳይ ውስጥ የምትገኝ ከተማ) ጳጳስ በመሆን በዚያ ስፍራ ክርስትናን ማስፋፋታቸውን የምሥራቃውያን ትውፊት ይገልጻል።¹⁵⁷

ጲላጦስ ሰማዕት

ጲላጦስ ሮማዊ ሲሆን የይሁዳ ገዥ ተደርጎ በጢባርዮስ ቋሣር የተሾመው በ26 ዓ.ም ነው። ለ8 ዓመታት ካስተዳደረ በኋላ ነበር ጌታችን በፊቱ ለፍርድ የቀረበው። ጲላጦስ የጌታን ንጽሕና በመረዳቱ በመጀመሪያ ሊፈታው ወድዶ ነበር። ነገር ግን (ይህንን ብታደርግ የቋሣር ወዳጅ አይደለህም) ብለው አይሁድ ስላስፈራሩት አስገረፈው። አሁንም አይሁድ (ሞት ይገባዋል) ብለው ስለጮኹበት (ከደሙ ንጹሕ ነኝ) በማለት አሳልፎ ሰጣቸው።

ጌታችን መድኃኒታችን ኢየሱስ ክርስቶስ ሙስና መቃብርን አጥፍቶ ሞትን ድል አድርጎ መነሣቱን የአይሁድ አለቆች ሲሰሙ የመቃብሩን ጠባቂዎች (ደቀ መዛሙርቱ ሥጋውን ሰርቀው ወሰዱት) በማለት እንዲያስወሩ መከረዋቸው ነበር።

ይህን ወሬ ንጉሥ ጲላጦስ እንደሰማ ጠባቂዎቹን አስጠርቶ ከ4 ወገን ከፍሎ ለየብቻ ቢጠይቃቸው በጊዜና በወሰደው ሰው ማንነት እርስ በእርሳቸው ተለያዩ።¹⁵⁸ በዚህም ጊዜ (በእውነት ኢየሱስ ክርስቶስ ከሙታን ተነሥቷል) በማለት መሠከረና አምላክነቱን አመነ። ይህንንም እምነቱን ላገኛቸው ሁሉ መናገር ጀመረ።

ለ2 ዓመታት ያህል የኢየሱስ ክርስቶስን አምላክነትና ሞትን ድል አድርጎ መነሣቱን በመመስከሩ በ36 ዓ.ም በጢባርዮስ ቋሣር ፍርድ ቤት ተከሰሶ አንገቱን በመሠየፍ በሰማዕትነት ዐረፈ።¹⁵⁹

እግዚአብሔር አምላካችን በእነዚህ ቅጽላን ጸሎትና ምልጃ ሁላችንንም በምግባር በሃይማኖት ያጽናንገገ አሜን።

157 Oxford Christian Dictionary, p. 793
158 Oxford Christian Dictionary, p. 1072
159 ግብረ ሕግግት ለፋሲካ የዜማ የሚነበበውን ተመልከት